

УДК 338.432:631.95

Шкабара Т.Л.*кандидат біологічних наук,
доцент кафедри товарознавства та маркетингу
Чернівецького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету***Остапенко А.Ю.***кандидат економічних наук,
науковий співробітник відділу економіки і політики аграрних перетворень
Інституту економіки прогнозування
Національної академії наук України*

ЕКОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВІТЧИЗНЯНОГО АГРАРНОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

У статті актуалізуються питання необхідності й доцільності відтворення аграрної системи України на засадах екологічних пріоритетів. Визначаються складові, що потребують теоретичних обґрунтувань і практичного забезпечення на національному рівні в контексті інтеграції до європейського торговельного простору – екологічні, економічні, соціальні. Пропонуються напрями розвитку аграрного господарювання України на основі оптимізації аграрних процесів, екологізації аграрного виробництва, територіально-просторового екологічного відтворення та дієвих екологічних механізмів реалізації національної концепції сталого розвитку.

Ключові слова: аграрне господарювання, екологічний потенціал, агроландшафти, сільські території, екологізація аграрних процесів, критерії екологічності.

Шкабара Т.Л., Остапенко А.Ю. ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ОТЕЧЕСТВЕННОГО АГРАРНОГО ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННЫХ ЕВРОИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

В статье актуализируются вопросы необходимости та перспективности воссоздания аграрной системы Украины на основе экологических приоритетов. Определяются составляющие, которые требуют теоретических исследований и практического исполнения на национальном уровне в контексте интеграции к европейскому торговому пространству – экологические, экономические, социальные. Предлагаются направления развития аграрного хозяйствования Украины на основе оптимизации аграрных процессов, экологизации аграрного производства, территориально-пространственного экологического возобновления и действенных экологических механизмов реализации национальной концепции устойчивого развития.

Ключевые слова: аграрное хозяйство, экологический потенциал, агроландшафты, сельские территории, экологизация аграрных процессов, критерии экологичности.

Shkabara T.L., Ostapenko A.Y. ECOLOGICAL POTENTIAL OF DOMESTIC AGRICULTURAL MANAGEMENT IN TODAY'S PROCESSES OF EUROPEAN INTEGRATION

The article actualizes the need and expediency of Ukrainian agricultural system reproduction based on environmental priorities. Components that require theoretical grounded and practical providing at the national level in the context of integration into the European trade area – ecological, economic, social – are identified. Directions of development of Ukrainian agricultural management based on the optimization of agricultural processes, ecologization of agricultural production, territorial and spatial environmental reproduction and effective ecological mechanisms for the implementation of national concept of sustainable development are proposed.

Keywords: agricultural management, ecological potential, agricultural landscapes, rural areas, ecologization of agricultural processes, criteria of environmental friendliness.

Постановка проблеми. Вихід вітчизняних товарів, зокрема агропромислового виробництва, на європейський ринок на сьогодні набуває нового соціально-економічного змісту, потребує оновлення стратегічних рішень і тактичних дій на рівні окремих сільськогосподарських товаровиробників як повноправних учасників ринкових відносин та координування зусиль у межах АПК України. Протягом останнього періоду Україна як асоційований член Європейського Союзу та учасник угоди про вільну торгівлю одержала окремі преференції щодо розвитку торговельних відносин, дієвість яких, з одного боку, розповсюджується на значну кількість груп товарів і відповідної агропромислової сировини, з іншого боку – обмежена певними часовими межами, що є свого роду стимулюючим фактором для прийняття власних ринкових рішень. Ідеться про важливість удосконалення вітчизняної законодавчо-нормативної бази за цим спрямуванням, забезпечення української сільськогосподарської продукції необхідними сертифікаційними документами європейського зразка, що підтверджують рівень її якості та екологічної безпечності. При цьому особливий акцент за прикладом економічно розвинених європейських країн слід

зробити на розвиток екологічних відносин в Україні: екологічного забезпечення агропромислового виробництва, виробництва екологічно чистої продукції, відтворення довкілля на основі збалансованих підходів за дієвими константами екологічного, економічного, соціального наповнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження вітчизняних науковців щодо доцільності й перспектив аграрних перетворень на екологічних засадах є достатньо різноспрямованими, прямо або опосередковано відображають складність, багатоаспектність, певною мірою консервативність розвитку аграрної системи господарювання. Ідеться про теоретико-методологічні напрацювання в розрізі удосконалення аграрних відносин в Україні, побудови нової ефективної системи господарювання, що дасть змогу вирішувати поточні й перспективні завдання. Так, О. Мартинюк розглядає проблеми інтенсифікації інноваційних процесів в АПК на основі виокремлення окремих стратегічних орієнтирів, зокрема класифікації агрохолдингових структур з урахуванням їх індивідуалізації та регіональних особливостей [1]. П. Саблук, Л. Курило проводять паралелі щодо регіонального розвитку сільських територій (областей,

районів) на засадах створення наукових (економічних) центрів [2].

Акцентується увага на наявних екологічних проблемах у галузі природокористування загалом, зокрема в системі вітчизняного аграрного господарювання та пропонуються напрями їх вирішення. Актуальними залишаються питання щодо стану ґрунтів. Так К. Ситник, В. Багнюк розглядають сучасні антропогенні впливи – механічний обробіток, водно-вітрова ерозія, забруднення тощо, що призводять до погіршення їхніх властивостей і поступового виснаження та втрати родючості [3]. О. Нагорна наводить статистичні дані щодо зниження потенціалу родючості українських чорноземів і звертає увагу на доцільність використання міжнародного досвіду у формі моніторингу й контролю [4]. Пропонуються окремі управлінські рішення щодо покращення екологічного стану. Так, А. Кернична визначає основні недоліки чинних в Україні механізмів державного управління в екологічній сфері, висвітлює досвід зарубіжних країн щодо вдосконалення відповідних процесів [5]. О. Гірник розглядає екологію в контексті гуманітарних і природничих наук, пропонує урахування думок представників культури в реалізації стратегії збалансованого розвитку України [6].

Постановка завдання. Вищезазначене відображає перспективи розвитку вітчизняного сільського господарства на засадах екологічних переваг в умовах євроінтеграційних процесів і вимагає прийняття нових агроекологічних рішень у широкому форматі з урахуванням стратегічних соціально-економічних завдань та перманентності в прийнятті екологічних тактичних рішень щодо їх практичної реалізації, зокрема, потребує системного розуміння екологічного забезпечення, що послугувало метою проведення авторського дослідження.

Для досягнення визначеної мети авторами було вирішено такі завдання:

- проаналізовано складові наявного сьогодні в Україні екологічного потенціалу для визначення можливостей його відтворення в системі аграрного господарювання на нових засадах;

- обґрунтовано екологічні, економічні, соціальні вектори як взаємозалежні та взаємодоповнюючі в

контексті агроекологічних взаємодій, рівнозначність розвитку яких дасть змогу вітчизняній системі аграрних відносин та аграрного господарювання перейти на сучасний європейський рівень;

- визначено складові розвитку аграрного середовища на основі екологізації аграрного виробництва за принципами збалансованості основних процесів у землеробстві, рослинництві, тваринництві.

Вирішення таких завдань є актуальним, оскільки надає можливість формувати чітку й за необхідності гнучку систему вітчизняного аграрного господарювання в умовах нових євроінтеграційних реалій, враховувати поточні ринкові вимоги та зміни кон'юнктури відповідних ринків, здійснювати необхідне реформування й реорганізацію агроекологічних процесів в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Практичною реалізацією загальноприйнятних міжнародною спільнотою підходів щодо пріоритетності екологічного в соціально-економічному розвитку країн, зокрема в системі аграрних відносин, є розробка критеріїв екологічності на національному рівні. Звідси випливає необхідність/доцільність переходу вітчизняної системи аграрного господарювання на засади екологічності.

На авторську думку, механізми дієвості принципів «екологічних детермінант» у системі АПК України слід розвивати на засадах розуміння єдності ключових векторів розвитку, зокрема:

- екологічний вектор – збалансування природних та аграрних взаємодій на основі реалізації принципів сталого розвитку; структурно-функціональні зміни в основних сферах агроекологічного середовища; підвищення потенціалу потужності й самовідтворення природних екосистем;

- економічний вектор – регулювання міжгалузевих відносин як стратегія управління екологічним розвитком в єдиній структурі АПК; розробка й реалізація (з обов'язковим аналізом кінцевого результату) державних агроекологічних програм цільового призначення; відпрацювання нових «правил поведінки» на відповідних ринках, зокрема європейському, тощо;

- соціальний вектор – формування нового рівня агроекологічної культури; виробництво та споживан-

Таблиця 1

Екологічні перспективи вітчизняного аграрного господарювання в контексті стратегічно-тактичних взаємодій

Стратегічні цілі	Тактичні завдання
Аграрні відносини	
Усебічний розвиток системи вітчизняного аграрного господарювання із використанням екологічно доцільних та економічно дієвих державних, корпоративних та індивідуальних регуляторних механізмів; посилення значення відповідного ринкового середовища в умовах глобалізаційних процесів і внутрішніх екологічних викликів	На основі оптимального співвідношення суб'єктів господарювання – сільськогосподарських підприємств (із особливим статусом агрохолдингів), фермерських господарств, індивідуальних господарств населення вирішувати завдання продовольчої безпеки країни (за кількісними та якісними параметрами), активної участі у міжнародній торгівлі, розширення виходу української аграрної продукції на європейські ринки
Аграрне виробництво	
Формування нової культури аграрного виробництва відповідно до світової/національної концепції сталого розвитку; підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу – природно-екологічного, агротехнічного, фінансово-економічного тощо; виготовлення аграрної сировини, матеріалів і готової продукції на основі принципів екологічної пріоритетності	Розвиток системи землеробства, рослинництва, тваринництва та інших допоміжних галузей вітчизняного аграрного виробництва на засадах екологічного збалансування, взаємодії та взаємодоповнення; розробка механізмів запобігання або компенсування окремих екологічних навантажень і потенційних ризиків у межах структурованих територіальних аграрних угруповань (не залежно від форми та методів господарювання)
Агросоціальне середовище	
Розвиток соціальної сфери села відповідно до національних і загальнокультурних цінностей, зокрема екологічних; пропорційне урахування індивідуальних і колективних потреб соціального відтворення/удосконалення; підвищення статусу сільськогосподарського працівника та сільського мешканця в контексті соціальної справедливості	Відтворення соціальних відносин в умовах сучасного українського села на нових екологічних засадах – розвиток екологічного підприємництва у формі виробництва органічної продукції; зеленого туризму й надання супроводжуючих послуг; відтворення інфраструктури сільської місцевості як екологічно досконалої та соціально значущої

Джерело: розроблено авторами

ня екологічно чистої продукції населенням України; упровадження високих стандартів розвитку сільських територій в умовах постіндустріального суспільства.

У межах національної концепції сталого розвитку слід рівнозначно розвивати агроекологічні підходи як безпосередньо до системи господарювання, що дає змогу отримувати сукупний аграрний продукт, забезпечуючи при цьому належний рівень продовольчої безпеки країни й пропонувати його на ринку в даний період часу, так і до системи відтворення агроекологічних циклів. Тобто, йдеться про необхідність виваженої державної аграрної політики, що матиме практичну реалізацію на рівні окремих суб'єктів господарювання, не залежно від їх розмірів, спеціалізації, форм власності. Особливий акцент необхідно зробити на збалансуванні різнорівневих стратегічних цілей у сфері аграрних відносин, аграрного виробництва, агросоціального середовища й конкретизації тактичних завдань до їх вирішення, що надасть можливість визначити екологічні пріоритети (табл. 1).

Формування аграрних відносин на екологічних засадах, як засвідчує європейський досвід, потребує продуманих заходів перспективного спрямування, що в практичному аспекті відображає необхідність посилення взаємодії між безпосередньо агровиробничою сферою та соціокультурним середовищем сільських мешканців як носіїв нової агроекологічної культури.

На сьогодні вітчизняна система аграрного господарювання має значний екологічний потенціал – наявні необхідні природні ресурси (кліматичні, геологічні, гідрологічні тощо) та значні перспективи щодо їх ефективного використання в період нових ринкових реалій, що відображають поступ України в європейському ринковому середовищі. Разом з тим власні можливості окремих аграрних господарств щодо практичної реалізації екологічних можливостей як з позицій їх виробничого забезпечення, так і з позицій одержання підприємницьких переваг і кінцевого комерційного зиску є недостатніми. Відповідно необхідно й доповнюючою є державна підтримка розвитку аграрних відносин в Україні на засадах екологічної оптимізації агропромислового виробництва й подальшого його відтворення, забезпечення повної екологізації життєвого циклу аграрного продукту – від створення до кінцевого споживання та за необхідністю – реутилізації.

Зусилля держави, відповідно до вищезгаданого, слід зосередити на нових формах «підтримки села», йдеться про перспективність регуляторних механізмів, зокрема цільових програм агроекологічного, що мають обов'язкові зворотні зв'язки та практичне підтвердження їх дієвості. Прикладом перспективності таких підходів є досвід значної кількості європейських держав, зокрема Норвегії, Данії, Швеції та деяких інших економічно розвинених країн. Так, у Норвегії державна підтримка аграрного товаровиробника здійснюється за кінцевими результатами його ді-

яльності й реалізується у формі повернення коштів (розмір яких корегується) після продажу відповідної продукції на ринку.

На нашу думку, потенційні екологічні переваги вітчизняного аграрного сектора на рівні окремих суб'єктів господарювання слід забезпечувати на основі двох взаємодоповнюючих підходів (рис. 1):

1) оптимізації агроекологічних процесів з позицій підприємницького збалансування систем землеробства, рослинництва, тваринництва;

2) екологізації основних і додаткових процесів аграрного виробництва відповідно до концепції сталого розвитку.

У першому випадку йдеться про необхідність забезпечення пропорційності агроекологічного розвитку й відтворення систем землеробства, рослинництва, тваринництва у межах великих територіально-просторових агропромислових комплексів – агрохолдингів, великих фермерських підприємств, об'єднань товаровиробників та інших одиниць комплексного господарювання. Підтвердженням необхідності регуляторних підходів є приклади суттєвих агроекологічних порушень з боку великих господарств або відповідних орендарів земельного фонду, що активно впроваджують монокультури в рослинництві з метою одержання максимального комерційного доходу без урахування подальших наслідків такої системи господарювання. Для прикладу, це стосується непередбаченого збільшення в Україні посівних площ під соняшник, що дає змогу, з одного боку, одержати важливу сировину для виробництва олії та посилення позицій вітчизняних товаровиробників на світо-

Рис. 1. Екологічні складові розвитку системи аграрного господарювання в Україні*

*Джерело: розроблено авторами

вому, зокрема європейському, ринку, а з точки зору агроекологічних підходів – призводить до виснаження ґрунтів у разі порушення процесів сівозміни (що й спостерігається у багатьох випадках у практиці вітчизняного господарювання). Крім того, моноспрямоване аграрне господарювання має й інші негативні екологічні наслідки. Так, розвиток рослинництва без елементів тваринництва, що є необхідним джерелом органічних речовин гумусу, порушує процеси відновлення земель, суттєво знижує природну родючість ґрунту й має інші негативні наслідки.

У другому випадку важливими є процеси відтворення (загалом і для повторного використання в аграрних циклах зокрема) природних ресурсів у стані необхідної екологічної чистоти – землі сільськогосподарського та іншого призначення, природні та штучні водойми, сільськогосподарські угіддя, природні рослинні угруповання тощо. Практичною реалізацією екологічного забезпечення аграрного виробництва у межах окремих господарств, на нашу думку, є обов'язковість формування «збалансованих потоків» – взаємодоповнюючих аграрних угруповань (різного рівня складності), відновних агроландшафтів, тваринницьких комплексів тощо. Ідеться про процеси підтримання природного різноманіття на основі поєднання культурних сівозмін і біологічних угруповань у формі пасовищ, дугів, сіножатей та інших природних насаджень, що так чи інакше задіяні до аграрних процесів, запровадження особливих природоохоронних режимів – територій екологічного заповідання, лісових комплексів тощо. Запропонований підхід дасть змогу забезпечувати рециркуляцію речовин та енергії в аграрних і природних (або комбінованих) екосистемах, збалансування екологічних процесів кругообігу, що є необхідною передумовою екологізації системи аграрного господарювання й формування нових аграрних відносин.

Водночас першочергово слід урахувати наявні сьогодні проблеми щодо культури ведення вітчизняного сільського господарства – землеробства, рослинництва, тваринництва та супутніх або доповнюючих галузей, запропонувати не просто шляхи долання небажаних подій, а їх системну реорганізацію в агроекологічному контексті. Зокрема, на рівні окремих вітчизняних сільськогосподарських комплексів або окремих господарств ідеться про необхідність оновлення матеріально-технічної бази не лише за рахунок її переоснащення, а й використання сучасної техніки та технологій, що є, з одного боку, економічно ефективним, з іншого – екологічно безпечним. Доцільно запропонувати до розробки на державному рівні та реалізації на територіально-регіональному таких агроекологічних проектів, що будуть пропонувати ресурсозберігаючі технології, сприяти впровадженню нових підходів до використання земельного фонду за принципами відновлення родючості ґрунтів за рахунок належних агротехнічних і агрохімічних розрахунків – використання мінеральних добрив, пестицидів, інших необхідних засобів, обов'язковості сівозмін основних агрокультур рослин, оновлення селекційно-генетичних програм у рослинництві та тваринництві тощо, що сприятиме стабілізації агроекологічних процесів.

Вищерозглянутий «сценарій» аграрного розвитку буде можливим, з одного боку, за умови державної підтримки й державного регулювання розвитку агропромислового комплексу, адже сільськогосподарське виробництво є основою продовольчої безпеки країни й залишається таким на найближчу перспективу,

з іншого – агроекологічні ініціативи будуть дієвими лише на основі суттєвого підвищення активності самих суб'єктів господарювання, розуміння ними не тільки комерційних вигод, а й екологічної відповідальності за свої дії перед наступними поколіннями.

У контексті вищезазначеного значні перспективи мають теоретичні розробки «пакети пропозицій» на рівні вітчизняних науково-дослідних інститутів відповідного спрямування щодо таких процесів:

- удосконалення агротехнічних та агрохімічних прийомів у культурі ведення вітчизняного сільського господарства з урахуванням природно-кліматичних умов і зональних особливостей територіально-виробничих комплексів та господарств – розробка відповідних картограм (ґрунтів, водойм, насаджень), схем екологічного стану й екологічних навантажень окремих територій тощо; створення консультативних центрів з метою надання практичної допомоги в культурі аграрного господарювання;

- оновлення й технічне переоснащення аграрних господарств на засадах підвищення економічної й екологічної ефективності – для прикладу, заміна важких технічних агрегатів, пристроїв на більш сучасні моделі з урахуванням природно-територіальної специфіки конкретних господарств, фінансово-економічних можливостей суб'єктів господарювання та екологічних перспектив подальшого розвитку;

- обґрунтування особливостей і перспектив формування в Україні системи органічного землеробства, рослинництва, тваринництва, виробництва екологічно чистих харчових продуктів, надання основних і додаткових послуг у сфері екологічного, зокрема сільського туризму та розвитку інших агроекологічних ініціатив;

- формування нового соціального середовища в сільській місцевості на основі урахування наявної культурної спадщини й підвищення параметрів комфортності – зайнятості населення та покращання умов праці, суттєвих змін у сфері дозвілля, використання вільного часу тощо.

Запропоновані авторські пропозиції дають змогу створювати дієві механізми до практичної реалізації національної концепції сталого розвитку в сфері екологізації вітчизняного аграрного господарювання на засадах поєднання екологічної необхідності, економічної доцільності й соціальної комфортності.

Висновки з проведеного дослідження. Відповідно до виконаного аналізу стану та перспектив екологічного забезпечення розвитку вітчизняної системи аграрного господарювання на основі реалізації її екологічного потенціалу в нових умовах євроінтеграційних координат, доцільно зробити висновки щодо необхідності формування системних підходів і реалізації їх через загальноекологічні, господарсько-економічні, комерційні, соціально-культурні складові. Окремим екологічним процесам з певною визначеною періодичністю та за необхідності слід надавати «статусу» пріоритетності, важливо при цьому створити таке агроекологічне середовище, що здатне до природного відтворення збалансованості та структурно-функціонального рециркулювання за умови підтримки детермінованих екологічних констант на рівні окремих ринкових суб'єктів господарювання й координування їх зусиль (за рахунок сучасних принципів державного регулювання) в єдиному агроекологічному просторі. Запропоновані системні принципи нададуть можливість вітчизняному АПК перейти від позицій постійного долання екологічних наслідків у культурі ведення сільського господарювання до сталого агроекологічного розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Мартинюк О.А. Формування стратегічних орієнтирів в умовах інтенсифікації інноватики АПК : [текст] / О.А. Мартинюк // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 11. – С. 95–101.
2. Саблук П.Т. Наукові (економічні) центри розвитку сільських територій в управлінні аграрною економікою : [текст] / П.Т. Саблук, Л.І. Курило // Економіка АПК. – 2014. – № 5. – С. 51–56.
3. Ситник К. Стан ґрунтів і майбутнє людства : [текст] / К. Ситник, В. Багнюк // Вісник НАН України. – 2008. – № 8. – С. 3–26.
4. Нагорна О. Україна може залишитися без чорноземів : [текст] / О. Нагорна // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2011. – № 34. – С. 9–10.
5. Кернична А.Є. Досвід зарубіжних країн щодо вдосконалення механізмів державного управління в екологічній сфері у контексті євроінтеграції : [текст] / А.Є. Кернична // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 24. – С. 152–156.
6. Гірник О. Екологія в контексті гуманітарних і природничих наук : [текст] / О. Гірник // Екологічний вісник. – 2008. – № 3. – С. 15–17.